

UDK: 329.15(497.1)''196''
94(497.1)''1966''
32Ranković, A.

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 12. 10. 2023.

Prihvaćeno: 20. 4. 2024.

DOI: <https://doi.org/10.22586/csp.v56i2.28044>

Brijunski plenum kao idejni i konceptijski sukob: spor oko Državnoga sekretarijata za vanjske poslove¹

PETAR ŽARKOVIĆ

Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu

Beograd, Srbija

petar.zarkovic@ifdt.bg.ac.rs

MILIVOJ BEŠLIN

Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu

Beograd, Srbija

milivoj.beslin@ifdt.bg.ac.rs

Rad polazi od osnovnih postulata jugoslavenskoga modela socijalizma, konstituiranih nakon razlaza sa Sovjetskim Savezom kao jedinim uzorom u izgradnji revolucionarnoga poretka. U procesu kreiranja samoupravnoga socijalizma u jugoslavenskom vrhu bile su jasno naznačene ideološke kontradikcije i borba dviju orijentacija. Duboka konceptijska razilaženja nastaju početkom 60-ih godina, a kulminacija je uslijedila na Brijunskom plenumu 1966. godine. Autor problematizira pitanje konceptijskih razlika u jugoslavenskom rukovodstvu na pitanju uloge Saveza komunista Jugoslavije, čija se promjena očekivala u zacrtanim ciljevima jugoslavenske političke liberalizacije. Primjer sukoba između Državnoga sekretarijata za vanjske poslove i centralnih partijskih organa, oličeni u Aleksandru Rankoviću, poslužio je u radu kao ilustracija različitoga gledanja na ulogu partijske strukture u samoupravnom sistemu. Na taj način sagledao bi se bliže jedan od važnih segmenata spora protiv Rankovića na Brijunskom plenumu i proširio krug zainteresiranih aktera za taj prijelomni događaj. Rad se temelji na prvorazrednoj arhivskoj građi i izvorima koji otkrivaju dubinske uzroke za povijesnu prekretnicu napravljenu u vrhu jugoslavenske države i Partije.

Ključne riječi: Jugoslavija; Brijunski plenum; Aleksandar Ranković; Savez komunista Jugoslavije; Josip Broz Tito; Državni sekretarijat za vanjske poslove; Koča Popović

¹ Ovaj je članak realiziran uz podršku Ministarstva nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije prema Ugovoru o realizaciji i financiranju naučnoistraživačkog rada.

U povijesti socijalističke Jugoslavije 4. plenum Saveza komunista Jugoslavije (SKJ), u historiografiji i kulturi sjećanja poznatiji kao Brijunski plenum, i politički pad Aleksandra Rankovića zauzimaju centralno mjesto poslijeratnoga razvoja jugoslavenske države i društva. Na najvišim partijskim forumima SKJ od lipnja do srpnja 1966. jedna od vodećih ličnosti jugoslavenske socijalističke revolucije i Partije bila je optužena da predvodi „birokratsko-centralističku” opciju u Partiji te da uz pomoć Uprave za državnu bezbjednost (UDBA) čini jasne otpore progresivnom kretanju jugoslavenskih komunista, odnosno odlukama iniciranim na 8. kongresu SKJ (1964.). Partijska optužnica bila je sačinjena u radu partijske komisije pod rukovodstvom člana Izvršnoga komiteta Krste Crvenkovskog, koja je najvišem forumu predočila svoja saznanja o „deformacijama” Službe bezbjednosti i pokušaju grupe „Ranković-Stefanović” da na različite načine uzurpira vlast.² Tijekom samo nekoliko mjeseci istražnih radnji do tada „drugi čovjek” u državnoj i partijskoj strukturi bio je razriješen svih položaja (sekretar Centralnoga komiteta SKJ, potpredsjednik Republike), isključen iz Saveza komunista, nakratko kazneno gonjen i naposljetku prepušten potpunom društvenom ostracizmu sve do svoje smrti 1983. godine. Od toga trenutka „rankovićevština” je označavala internu partijsku i političku stigmiju za nosioce birokratsko-centralističkih i konzervativnih shvaćanja, često izjednačavanih sa staljinističkim i sovjetskim idejnim utjecajima. Ta jasno uspostavljena idejna demarkacija otvorila je put za daljnje populariziranje privredne i društvene reforme unutar SKJ, kao i za nastavak ustavnoga preoblikovanja jugoslavenske federacije i obnovljene debate o reformi Partije.

Zbog svoje nesporne važnosti Brijunski plenum zauzeo je istaknuto mjesto u različitim povijesnim interpretacijama, prepoznat kao događaj koji se može smatrati prekretnicom u jugoslavenskom političkom životu, ali i čitavom društvu, i čije su posljedice bile sagledavane sve do raspada Jugoslavije. Kritičkim razmatranjem postojeće literature može se ustanoviti da su neke od osnovnih teza historiografskoga tumačenja političkoga pada Aleksandra Rankovića već bile postavljene u socijalističkoj Jugoslaviji. Radovi povjesničara poput Branka Petranovića i Dušana Bilandžića na sličan način potvrđuju dotad službeno tumačenje da je Brijunski plenum bio rezultat spora unutar Partije između dvije suprotstavljene koncepcije: samoupravno-demokratske i državno-centralističke.³ Gotovo identičnu interpretaciju ponudio je američki povjesničar Dennison Rusinow, koji je u svojoj poznatoj studiji o „jugoslavenskom eksperimentu” također pisao o konfliktu dviju struja unutar SKJ, liberalnoj i konzervativnoj, ali sa širim pogledom na razvoj jugoslavenskoga socijalizma, postavljajući Brijunski plenum kao samo jedan segment u dugoročnoj ideološkoj transformaciji od 1948. godine.⁴ Spomenuti povjesničari imali

² POPOVIĆ, *Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*.

³ PETRANOVIĆ, *Istorija Jugoslavije*, 571-572; BILANDŽIĆ, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije*, 320.

⁴ RUSINOW, *The Yugoslav Experiment*, 108-190.

su na raspolaganju ograničen broj izvora i literature, ali su njihova tumačenja bila lišena krajnjih konzekvenci kasnijih jugoslavenskih kriza i oružanih sukoba. Kad je došlo do društveno prihvaćene dekonstrukcije jugoslavenskoga socijalističkog nasljeđa, kroz vizuru usko nacionalnih perspektiva, Brijunski plenum dobivao je drugačiji interpretativni smisao. Borba ideja bila je zamijenjena borbom za vlast ključnih ličnosti jugoslavenskoga vrha (Kardelj, Tito, Ranković, Bakarić), učitavajući njihovim motivima nacionalnu dimenziju unutarpartijskoga sukoba, toliko vidljivu početkom 90-ih godina. To se posebno odnosilo na tumačenja plenuma u srpskoj javnosti, gdje je Brijunski plenum bio predstavljen kao rezultat „zavjere” slovenskih i hrvatskih komunista, kao početak rušenja Jugoslavije i procesa udaljavanja Kosova od Srbije.⁵ Na taj su način glavni motivi, ciljevi i programske koncepcije bili lišeni vremenske kontekstualizacije i preoblikovani u skladu s potrebama suvremenih događaja. Treba napomenuti da su početkom 90-ih godina objavljeni memoari, dnevници i sjećanja glavnih aktera Brijunskoga plenuma, koji su doprinijeli razumijevanju polarizacije jugoslavenske Partije tijekom 60-ih, ali u svjetlu promijenjenih okolnosti za državu i društvo dva desetljeća poslije.⁶

Teza o suprotstavljenim koncepcijama unutar monopolističke Partije, s Brijunskim plenumom kao kulminacijom te borbe, održala se kao dominantna u svim potonjim interpretacijama, pri čemu je inkorporirala određene stavove iz socijalističkoga perioda. Suprotstavljene ideje o budućem pravcu jugoslavenskoga socijalizma i države, zastupane unutar ideološki kohezivne Partije, često su opisivane pomoću epiteta: reformisti i antireformisti, centralisti i decentralisti, liberali i konzervativci, ideolozi i realisti.⁷ Uglavnom su protagonisti tih ideja bili konstantni: Edvard Kardelj kao zastupnik reformske i konfederalne opcije, dok je Ranković personificirao centralističku i unitarnu viziju. Josip Broz Tito, predsjednik Jugoslavije i SKJ, često je viđen kao arbitar kojega su obje strane nastojale pridobiti. Personalizacija tih ideoloških sukoba pojednostavnjivala je izbor izvora i metodologiju, sumirajući jugoslavenski poslijeratni razvoj i širu dinamiku unutar Partije kroz perspektivu nekolicine ključnih državno-partijskih vođa. Iako je očigledno da je politički sistem diktirao da se ključne odluke i politike oblikuju unutar najužega partijskog vrha,

⁵ SEKULIĆ, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, 354; EKMEČIĆ, *Dugo kretanje između klanja i oranja*, 538.

⁶ NENADOVIĆ, *Razgovori s Kočom*; VUKOVIĆ, *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma*; LUKIĆ, *Brionski plenum*; NUMIĆ, *Dobra zemljo, lažu*; PEROVIĆ, *Zatvaranje kruga*; TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*.

⁷ BILANDŽIĆ, *Hrvatska moderna povijest*, 482-489; LAMPE, *Yugoslavia as History*, 290; DIMIĆ, *Istorija srpske državnosti*, 371; BENSON, *Yugoslavia: A Concise History*, 94-110; JOVIĆ, *Jugoslavija – država koja je odumrla*, 133-135; RAMET, *The Three Yugoslavias*, 204-212; PILJAK, „Brionski plenum 1966. godine”, 76-78; PIRJEVEC, *Tito i drugovi*, 486-496; MUJADŽEVIĆ, *Bakarić. Politička biografija*, 214-222; ČALIĆ, *Istorija Jugoslavije u 20. veku*, 285; UNKOVSKI-KORICA, *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia*, 175-219; I. GOLDSTEIN, S. GOLDSTEIN, *Tito*, 601-620; BEŠLIN, *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji*, 178-191; DIMITRIJEVIĆ, *Ranković: drugi čovek*, 222-227; CVETKOVIĆ, „Fall of Aleksandar Ranković and Condemnation of ‘Rankovićism’”, 139-140.

često se zapostavljala potreba za sveobuhvatnim prikazom društvenih tokova, međunarodnoga konteksta i, prije svega, razvoja dominantnoga ideološkog narativa vladajuće elite. Redosljed događaja i tematski fokus (poput Izvršnoga komiteta 1958. i 1962., ekonomskih reformi 1961. i 1965., Ustava iz 1963., 8. kongresa SKJ iz 1964.) koji su prethodili Brijunskom plenumu uglavnom su bili konzistentni, reflektirajući osnovnu tendenciju da se istraživački fokus stavi na glavne predstavnike suprotstavljenih koncepcija. Međutim, pristup novim izvorima tijekom vremena, kombiniran s raznovrsnijim interpretativnim pristupima, obogatio je razumijevanje plenuma, ističući njegovu kompleksnost i razotkrivajući njegove mnogobrojne uzročnike.⁸

U svjetlu postojećih saznanja, osnovni je cilj rada pokušaj da se politički pad Aleksandra Rankovića na Brijunskom plenumu sagleda kroz problem ideološke evolucije jugoslavenskoga samoupravnog socijalizma. U tom smislu, rad je podijeljen na dva dijela. Na početku se problematizira važno pitanje redefiniranja centralne uloge Partije u društvu, u skladu s reformskim težnjama jugoslavenskoga socijalizma, i s Aleksandrom Rankovićem kao personifikacijom jedne od suprotstavljenih koncepcija. U drugom dijelu rada prikazuje se dugotrajni sukob između centralnoga partijskog aparata i Državnoga sekretarijata za vanjske poslove (Državni sekretarijat za inostrane poslove – DSIP), koji ilustrira jedan vid centralističke i konzervativne politike organa Centralnoga komiteta pod Rankovićevim utjecajem. Osnovna hipoteza rada jest da je neuspješna metoda partijsko-obavještajne kontrole nad DSIP-om motivirala rukovodstvo te ustanove (Marko Nikezić, Koča Popović) da podrži Rankovićev politički pad i stane iza najavljene reforme Partije i UDBA-e. Na taj način proširuje se broj unutarpartijskih aktera koji su bili motivirani podržati smisao Brijunskoga plenuma i društvenu reformu koja je potom uslijedila. Rad se temelji na neobjavljenim izvorima iz rada jugoslavensko-partijskoga vrha, osobito na dokumentima Organizaciono-političkoga sekretarijata Centralnoga komiteta SKJ, na čijem se čelu nalazio Aleksandar Ranković (1958. – 1964.), koji znatno proširuju dosadašnja saznanja o disputu na relaciji DSIP – Centralni komitet.

„Vlast spuštamo, ali ne ispuštamo”: Ranković, Savez komunista Jugoslavije i samoupravna demokracija

Sukob između Jugoslavije i Sovjetskoga Saveza 1948. postavio je temelj za ključnu ideološku transformaciju u poslijeratnom periodu Jugoslavije. Ta transformacija kulminirala je u stvaranju „ideološke alternative” u radničkom pokretu – *samoupravne socijalističke demokracije* kao izraza zasebnoga puta razvoja jugoslavenskih komunista. Zbog intenzivnoga političkog i ekonomskog pritiska iz Moskve, koji je izravno ugrožavao suverenitet Jugoslavije,

⁸ BEŠLIN, *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji*; KOVAČ, DIMITRIJEVIĆ, POPOVIĆ GRIGOROV, *Slučaj Ranković*.

početna faza jugoslavenske „desovjetizacije” bila je usmjerena ka kritičkoj analizi do tada dominantnoga sovjetskog modela u radničkom pokretu. Na teorijskoj razini cilj je bio istaknuti „deformacije” i „revizionizam” Staljinove vlasti u Sovjetskom Savezu. Centralističko-birokratske karakteristike toga sistema viđene su ne samo kao „kontrarevolucionarni” zaokret nego i kao manifestacija imperijalističkih težnji Moskve.⁹ U skladu s tim, jugoslavenska ideološka pozicija morala je neprestano biti u polemici sa „staljinističkim” sistemom, koji je obuhvaćao državni centralizam, partijski despotizam, autokratsku ličnu vlast i nedostatak društvene demokracije. Dinamika razvoja socijalističkih odnosa u Jugoslaviji tumačena je kroz prizmu borbe protiv dva „porazena” sistema: buržoasko-demokratskoga i birokratsko-centralističkoga. Od 1950., uspostavljanjem zakonske regulative za samoupravljanje u privredi, jugoslavenski komunisti diferencirali su dvije faze razvoja. Prva je obuhvaćala poslijeratne godine „ratnoga komunizma”, s izraženim centralizmom i autoritarnom političkom vlašću. Druga faza obilježena je razvojem samoupravne demokracije, usmjerene k interesima „neposrednih proizvođača”. Ova druga faza postala je temeljni programski princip jugoslavenske „desovjetizacije” kako u političkoj tako i u kulturnoj i znanstvenoj sferi. Isključivo u njezinim kategorijama bila su predviđena daljnja razmišljanja o budućnosti socijalističkih društvenih odnosa i modela vlasti.

Kritikom sovjetske teorije i prakse jugoslavenski komunisti uklonili su prethodne mentalne barijere, omogućivši slobodniji razvoj alternative koji odražava poslijeratne specifičnosti i ostvarene revolucionarne promjene. Bio je to proces usmjeren „jačanju revolucije u novim oblicima”.¹⁰ Razmišljanje o socijalističkoj (samoupravnoj) demokraciji moralo je biti u suprotnosti s centraliziranom, birokratski određenom vlašću koja je otuđena od radnih ljudi. Staljinova vizija „centralizirane državne mašinerije” postala je predmetom kritike jer je negirala temeljni socijalistički princip „oslobođanja od rada” i činila da „pojedini čovek i radni kolektiv postaje samo slepi izvršitelj nepoznatih tehno-kratskih planova”.¹¹ Kako socijalizam ne može biti nametnut represijom, jugoslavenski koncept zalagao se za „oslobođanje” društva od svake vrste „administrativne ukalupljenosti, etatističke krutosti i birokratske samovolje”.¹² Radničko samoupravljanje bilo je tek početak preoblikovanja društvenih odnosa, naglašavajući neposrednu demokraciju i postupno smanjenje

⁹ Josip Broz Tito u tom je smislu bio izričit na 6. kongresu KPJ u studenom 1952.: „Gdje se nalaze uzroci takve nesocijalističke vanjske politike SSSR-a? Nalaze se u sovjetskoj stvarnosti, u cjelokupnoj unutrašnjoj strukturi te zemlje, ekonomskoj, političkoj, kulturnoj. Oдавno je već SSSR u svom unutrašnjem razvoju skrenuo sa socijalističkog razvitka na put državnog kapitalizma sa dosad nezapamćenim birokratskim sistemom.” *Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju*, 28.

¹⁰ „Jer nije slučajno da smo mi još od početka, makar stidljivo i skromno, da ne bi uvrjedili ili razgnjevili ‘olimpiske’ bogove iz Kremlja, uočavali i isticali specifičnosti naše Revolucije i specifičnosti našeg razvitka, da smo gajili i razvijali naš Narodni front i narodne, demokratske forme naše diktature proleterijata.” ĐILAS, *Savremene teme*, 42-43.

¹¹ KARDELJ, *Socijalistička demokratija u jugoslovenskoj praksi*, 8-9.

¹² „Ekspeze predsednika Tita”, *Borba* (Beograd), 30. 1. 1954., 3.

uloge države. Realizacija ideala socijalističke demokracije zahtijevala je stvaranje društva bez klasnih razlika, države i svake forme eksploatacije. Konkretno jugoslavenski doprinos tom cilju ogledao se u uspostavljanju radničkih savjeta, zadruga i komuna kao osnovnih organa samoupravljanja, koji su postali temelj daljnjega razvoja i usavršavanja sistema. Istovremeno je postojalo izričito neslaganje sa svakom formom predstavničke buržoaske demokracije, koja je zbog nepromijenjene vlasničke strukture i negacije klasnih razlika bila samo „formalna” demokracija, lišena osnovnoga smisla i istinske vladavine svih radnih ljudi.¹³

Uz istovremeno isticanje vrijednosti samoupravnoga socijalizma, jugoslavenski komunisti naglašavali su nužnost reformiranja Partije i redefiniranja njezine uloge. Staljinovo doba poslužilo je kao osnova za kritičku refleksiju, ilustrirajući kako je „rukovodeća uloga” Komunističke partije Sovjetskoga Saveza (KPSS) bila oslonjena na visoko centralizirani državni aparat preko kojega se rukovodila izgradnja socijalizma i očuvanje revolucionarnoga porretka. U opoziciji prema takvoj praksi, vodeći jugoslavenski komunisti argumentirali su da svaka partija mora slijediti „objektivne društvene zakone”, pritom naglašavajući da je pretpostavka o naprednom i demokratskom karakteru vlasti zasnovana isključivo na „komunističkim” svojstvima Partije zapravo „teška antimarksistička zabluda”.¹⁴ „Staljinistički sistem” interpretiran je kao njegovanje „antidemokratskog sistema birokratskog despotizma”, koji je radio protiv interesa radničke klase, postajući zapreka daljnjem socijalističkom razvoju.¹⁵ Šesti kongres Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) iz 1952. postao je ključna točka za uvođenje svih esencijalnih teza u koncepciju jugoslavenske socijalističke demokracije, uključujući i promjenu naziva Partije u Savez komunista Jugoslavije i redefiniranje njezine društvene uloge.¹⁶ U suprotnosti sa staljinističkim modelom „zapovjedne uloge”, zagovarala se ideja o „odgojno-usmjeravajućoj ulozi” Partije koja ne djeluje preko dekreta i koja se ne distancira od „svijesti masa”.¹⁷ To nije podrazumijevalo samo drugačije postavljanje prema organima vlasti i društvenoga samoupravljanja, nego rad na izmijenjenoj unutrašnjoj partijskoj strukturi i dinamici, više u skladu s demokratskim načinom rada i donošenja odluka. Odlukama 6. kongresa i novim partijskim programom iz 1958. postavljeni su temelji za Partiju „novoga tipa” ili, kako je to opisao Kardelj, udruženje ideološki jedinstvenih ljudi.¹⁸

¹³ Program Saveza komunista Jugoslavije, 161-162; BEŠLIN, „Usvajanje Programa SKJ 1958.”, 11-33.

¹⁴ „Govor Edvarda Kardelja u Saveznoj Narodnoj skupštini”, *Borba*, 8. 12. 1956., 2.

¹⁵ *Isto*.

¹⁶ RUSINOW, *The Yugoslav Experiment*, 70-77; BEŠLIN, *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji*, 171-173.

¹⁷ „Savez komunista nije i ne može biti u svom radu neposredni operativni rukovodilac i naredbodavac ni u privrednom ni u državnom i društvenom životu, nego svojom političkom i idejnom aktivnošću, u prvom redu ubeđivanjem, deluje u svim organizacijama, organima i ustanovama da se usvajaju njegova linija i stavovi, ili stavovi pojedinih njegovih članova.” *Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju*, 285.

¹⁸ KARDELJ, *Socijalistička demokratija u jugoslovenskoj praksi*, 62.

Jugoslavenska ideološka rješenja, oslanjajući se na djela „mladoga” Marxa i „antidogmatskoga” Lenjina, odmah su postala predmet kritike unutar međunarodnoga radničkog pokreta. U tome se posebno isticala kampanja iz Moskve, s optužnicama za „revizionizam” i „antilenjinizam”.¹⁹ Jugoslavenski samoupravni socijalizam, koji je promovirao decentralizaciju vlasti i razmatrao nove forme partijskoga rada, smatran je neprihvatljivom praksom razvoja socijalizma usprkos proklamiranim demokratskim težnjama poststalinističke tranzicije širom Istočne i Centralne Europe nakon 1953. godine.²⁰ S druge strane, reformski nastrojene „frakcije” unutar istočnoeuropskih partija ugledale su se na jugoslavenski model samoupravljanja, koji je kombinirao ključne elemente: socijalizam, demokratizaciju i suverenitet. Jugoslavenski komunisti nisu skrivali da njihov jedinstveni pravac razvoja ima ambicije koje nadmašuju lokalni kontekst, težeći biti vođe „progresivnih snaga” u radničkom pokretu.²¹ Zato je sovjetska kritika jugoslavenskoga samoupravnog socijalizma bila vođena dvostrukim ciljevima: očuvati ideološku koherenciju socijalističkih država Istočne Europe pod svojim okriljem i postaviti granice „destaljinizacije” i reformskih politika unutar sovjetskoga društva. Tajni govor Nikite Hruščova na 20. kongresu KPSS-a 1956., koji je otkrio razmjere Staljinove represije, intenzivirao je zahtjeve za liberalizaciju na široj fronti, ne samo unutar Sovjetskoga Saveza. Pozivi za demokratizaciju političkoga života, ukidanje represivnoga sistema tajne policije, unutarpartijska demokracija i radničko samoupravljanje postali su jasni simboli različitih ideoloških aspiracija europskoga komunizma tijekom 50-ih godina, najradikalnije izraženih u Poljskoj i Mađarskoj.²² Neobuzdani bunt „narodnih masa”, posebno nesposobnost partijskoga aparata da im se učinkovito suprotstavi, usporio je početni entuzijazam za reformu sistema. To je gušilo sve nastale oblike probuđene društvene kritike, autonomije radničkih savjeta, javnoga angažmana intelektualaca, kao i promišljanje uloge vladajuće Partije unutar kompletnoga političkoga sistema.

Iako je sebe smatrao glavnim protagonistom „destaljinizacije” u Istočnoj Europi, jugoslavenski partijski vrh susreo se sa sličnim izazovima, koji su bili posljedica zacrtanih ciljeva „demokratskoga socijalizma”, unutar svojih granica. Osuda stavova Milovana Đilasa nakon niza polemičkih članaka u *Borbi* između listopada 1953. i siječnja 1954. bila je prvi indikator unutarpartijske polarizacije na ključnim pitanjima kao što su demokratizacija odnosa, sloboda kritike i diskusije u partijskom aparatu, odricanje od privilegija i ponajviše od birokratskih deformacija u radu. Đilas je otvoreno pisao o nužnosti

¹⁹ RAJAK, *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War*, 191-199.

²⁰ ŽARKOVIĆ, BEŠLIN, *Od demokratskog do realnog socijalizma*, 9-34.

²¹ Ambicije da bude predvodnik „destaljinizacije” jugoslavenski partijski vrh izražavao je već u prvoj fazi „desovjetizacije”. U svojem izlaganju na 6. kongresu Tito je poručio da je jugoslavenska partija „omogućila dalji razvitak revolucionarne misli u svijetu” i da svojim primjerom „pokazuje perspektivu radnom čovječanstvu, koju su zamračili moskovski revizionisti i kontrarevolucionari”. *Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju*, 36.

²² CONNELLY, *From Peoples into Nations*, 561-590.

napuštanja „lenjinističkog tipa partije i države”.²³ Partijski vrh osudio je takve stavove, ocjenjujući Đilasovo zagovaranje „apstraktne demokracije” kao potencijalno „anarhističko” i štetno za jedinstvo Partije i države.²⁴ Isključenje Milovana Đilasa iz partijskoga vrha i njegovo udaljavanje iz javnoga života praćeno je kampanjom protiv „đilasovštine”, kvalificirane kao oblik ideološkoga revizionizma koji „likvidira vodeću ulogu Partije”.²⁵ Obazrivost u procesu „desovjetizacije” pronašla je svoj izraz u Programu SKJ donesenom na 7. kongresu 1958., koji je pokušao pomiriti dvije krajnosti proizašle u dinamama društvene i ideološke transformacije. Ostvarenje ideja socijalističke demokracije, i drugačije uloge Partije, bilo je ostavljeno za punu realizaciju od onoga trenutka kad se ostvare potrebni društveni preduvjeti ili, marksističkim tumačenjem – sve do pune realizacije „objektivnih društvenih zakona”.²⁶ Tek ostvarenjem materijalnih uvjeta, pune produktivnosti i uklanjanjem svake vrste eksploatacije moglo se govoriti o trenutku koji je sazreo za drugačiju ulogu državnoga aparata (njegovo ukidanje), politička ograničenja (politička opozicija) ili umanjenu ulogu Partije u društvu (odgojna uloga). Do tada, povijesna uloga najvažnijih aktera socijalizma (Država i Partija) mora ostati centralna i rukovodeća, osobito u suzbijanju klasnih „antagonističkih snaga”, koje su, prema partijskom programu iz 1958., i dalje bile aktivne.²⁷ Kad su se pojavili prvi znaci ozbiljne unutrašnje krize u Jugoslaviji, kao što je bio štrajk rudara u Trbovlju 1958. i paraliziranost savezne administracije uslijed neslaganja oko ekonomske reforme 1961./1962., centralni partijski vrh nalagao je strože mjere, u duhu „revolucionarne partije”, i to suzbijanjem demokratskih mehanizama, čvršćom kontrolom partijskoga aparata i izvršavanjem svih partijskih odluka kroz poštovanje demokratskoga centralizma. Riječima Josipa Broza Tita, da bi se kriza prevladala, bilo je potrebno savladati destruktivni unutrašnji revizionizam.²⁸

Od perioda kad je Tito postao generalni sekretar KPJ 1937. pa sve do Rankovićeve političkoga pada na Brijunskom plenumu 1966. drugi čovjek partijske i državne hijerarhije nije se profilirao kao političar fokusiran na ideološko-teorijske aspekte jugoslavenskoga samoupravnog socijalizma. Rankovićeve distinktivne zasluge tijekom rata, revolucije i poslijeratnih godina definirale su ga kao figuru od iznimne važnosti u izvršno-operativnim segmentima: od organiziranja sektora sigurnosti, preko borbe protiv unutrašnjih i vanjskih

²³ Milovan ĐILAS, „Savez ili Partija?”, *Borba*, 4. 1. 1954., 2.

²⁴ „Naš Savez komunista je monolitna stijena koju ne može razbiti nikakva sila”, *Borba*, 18. 1. 1954., 1.

²⁵ STANIĆ, „Milovan Đilas 1953/1954”, 251-277.

²⁶ BEŠLIN, „Usvajanje Programa SKJ 1958.”, 11-33.

²⁷ „Antagonističke snage još nisu oslabljene do te mere da bi prestajale biti opasnost za opstanak socijalizma. Zato se radnička klasa ne može odreći oružja svoje klasne borbe, diktature proleterijata, i rukovodeće uloge Saveza komunista Jugoslavije.” *Program Saveza komunista Jugoslavije*, 233.

²⁸ SR-AJ-507-SKJ, III/88, Stenografske beleške sa proširene sednice IK CK SKJ, 14-16 marata 1962.

prijetnji, pa do kontrole partijskoga aparata. Ranković je obavljao mnogobrojne državne i partijske funkcije, od kojih je svaka reflektirala njegov dominantan politički utjecaj u zemlji.²⁹ Epitet „drugoga čovjeka” u Jugoslaviji, kojim je povjesničar Bojan Dimitrijević nazvao njegovu, dosad, jedinu biografiju bio je odraz percepcije suvremenika, iako takav formalni status nije bio prepoznat unutar partijsko-državne hijerarhije. Tek imenovanjem za potpredsjednika Republike 1963. takvi su dojmovi bili dodatno učvršćeni, dok se u Srbiji njegova moć smatrala apsolutnom.³⁰ Pripadnici UDBA-e smatrali su Rankovića „najvećim autoritetom”, posebno cijeneći njegovu pozornost prema sektoru sigurnosti, u kojem je tijekom vremena okupio široku mrežu ljudi od povjerenja.³¹ Na ideološkom planu Ranković je bio prepoznat kao „istorijski primer pravog proletera” i „savesni čuvar boljševičko-levičarskih stavova u Partiji”.³² U svjetlu brojnih reformi jugoslavenskoga socijalizma tijekom 50-ih godina Ranković je izražavao rezerve, od promjene imena Partije do inicijativa za decentralizaciju i demokratizaciju. Na sastancima partijskoga vrha Ranković je period nakon 6. kongresa Partije ocjenjivao kao vrijeme „nesnalaženja, lutanja i dezorganizacije”.³³ Jovan Đorđević, ugledni jugoslavenski pravnik i suautor Ustava iz 1963., opisao je Rankovića kao centralnu točku otpora samoupravljanju.³⁴ Ranković osobno nije odstupao od te percepcije, što je doprinijelo da, zajedno s Titom, stekne snažne simpatije unutar sovjetskoga partijskog vrha i bude prepoznat kao predstavnik konzervativne struje unutar SKJ.³⁵

Brijunski plenum naglasio je u većini točaka političke optužbe da je Ranković, zajedno sa svojim suradnicima, formirao specifičnu „grupu” koja je koristila svoj položaj i moć u svrhu blokiranja daljnjih reformi samoupravnoga sistema.³⁶ Dodatna istraga unutar DSIP-a osnažila je tu optužbu, upozoravajući na postojanje „spoljnopolitičke orijentacije i koncepcije grupe”.³⁷ Usprkos

²⁹ Ministar unutrašnjih poslova u Vladi FNRJ 1946. – 1953., potpredsjednik Vlade FNRJ 1948. – 1953., potpredsjednik SIV-a 1953. – 1963., predsjednik Savezne komisije za nuklearnu energiju 1955. – 1962. i potpredsjednik Republike 1963. – 1966. Od 5. od 8. kongresa član Politburoa, odnosno Izvršnoga komiteta CK SKJ. Od 1958. do 1966. sekretar CK SKJ. Bio je poslanik savezne i republičke skupštine 1945. – 1963., predsjednik SUBNOR-a 1951. – 1966. GLIŠIĆ, *Revolucionari*, 57; DIMITRIJEVIĆ, *Ranković: drugi čovek*.

³⁰ KRIVOKAPIĆ, *Jugoslavija i komunisti*, 54-55.

³¹ LUKIĆ, *Brijunski plenum*, 91.

³² SEKULIĆ, *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*, 18.

³³ SR-AJ-507-SKJ, III/75, Stenografske beleške sa proširene sednice Izvršnog komiteta CK SKJ, 6. februar 1958. u Beogradu.

³⁴ KRIVOKAPIĆ, *Jugoslavija i komunisti*, 54-55.

³⁵ Aleksandar Ranković priznao je Venceslavu Glišiću: „Jedino sam se zalagao da ne dođe do dezintegracije Partije, a time i države Jugoslavije, pod izgovorom daljeg razvoja samoupravljanja, jer smo za njeno ponovno stvaranje platili veliku cenu.” GLIŠIĆ, *Revolucionari*, 52. O sovjetskim reakcijama više u: ŽARKOVIĆ, „Marko Nikezić i jugoslovenska spoljna politika 1952-1972”, 139-141; ŽARKOVIĆ, „Sipovska koncepcija jugoslovenske spoljne politike”, 104-111.

³⁶ BEŠLIN, *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji*, 214-237.

³⁷ SR-AJ-507-SKJ, II/28, prilog 85, Izveštaj komisije za utvrđivanje zloupotreba u pojedinim organizacijskim jedinicama DSIP-a od 13. 9. 1966.

određenim promjenama nakon 1948., Savez komunista nije dozvoljavao formiranje internih „grupa” ili „frakcija”, u skladu s osnovnim lenjinističkim principima. U svojoj obrani na plenumu Ranković je isticao da su njegove odluke bile u skladu s prethodno odobrenom partijskom linijom koja je od 1958. postajala sve dominantnija, a koja je do ljeta 1966. već postala predmet debate. Kasnije interpretacije tvrdile su da je plenum zapravo trebao osporiti dotadašnju Titovu centralističku i dogmatsku liniju političkim razoružavanjem njezina važnog eksponenta („drugog čovjeka”).³⁸ Međutim, kad govorimo o razlikama u razumijevanju uloge Partije ili djelovanju komunista, one su između Tita i Rankovića bile gotovo nepostojeće. Njihovoj orijentaciji priklonila se znatna većina jugoslavenskih komunista, posebno onih starije generacije.³⁹ Pisma Izvršnoga komiteta upućena članstvu 1958. i 1962. sadržavala su poziv na izgradnju „jedinственoga mišljenja” i postavljanje čvršćega kontrolnog sistema, posebno unutar partijskoga aparata. Ti apeli nisu ostali samo na riječima: poduzete su konkretne akcije u discipliniranju svih partijskih organa, objedinjavanju njihovih djelovanja i suzbijanju „liberalnih” tendencija. Od 1958. jedan od ključnih alata za kontrolu postao je reorganizirani Organizaciono-politički sekretarijat Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta SKJ, na čijem je čelu bio Aleksandar Ranković. Osnovna misija i metode njegova rada odražavale su vrijednosti dominantne partijske linije, što je bilo jasno ilustrirano Rankovićevom izjavom na sjednici Izvršnoga komiteta: „Politika se vodi na jednom mestu – u CK SKJ, a ne na šest ili više mesta.”⁴⁰ U skladu s tom dominantnom orijentacijom započeo je dugotrajni nadzor partijskih i sigurnosnih organa nad radom DSIP-a u duhu čvrste centralizacije pod utjecajem i nadzorom Rankovića. Slučaj spora DSIP-a i partijskoga komiteta u ustanovi iskušavao je jugoslavenska načela neposredne samoupravne demokracije („vera da su dekreti sve – deformiše komuniste”)⁴¹, zajedno s principima nesvrstane politike i pozicijom predvodnika „destaljinizacije” u Istočnoj Europi.

Ranković i Državni sekretarijat za vanjske poslove. Partijska ili samoupravna (sipovska) linija?

Prema odlukama Izvršnoga komiteta Centralnoga komiteta Saveza komunista Jugoslavije (IK CK SKJ) iz ožujka 1958., Organizaciono-politički sekretarijat imao je zadatak pratiti tekuća politička pitanja, rad organizacija i rukovodstava Saveza komunista te redovito informirati Izvršni komitet o

³⁸ LUKIĆ, *Brijunski plenum*, 82; PILJAK, „Brijunski plenum 1966. godine”, 92; NENADOVIĆ, *Mirko Tepavac: sećanja i komentari*, 107.

³⁹ KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslovenskog revolucionara*, 106-110.

⁴⁰ SR-AJ-507-SKJ, III/75, Stenografske beleške sa proširene sednice Izvršnoga komiteta CK SKJ, 6. februar 1958. u Beogradu.

⁴¹ „Vera da su dekreti sve – deformiše komuniste, slabi u njima osećanje odgovornosti pred masama, vodi njihovom idejnom i moralnom zastoju i nazadovanju.” *Program Saveza komunista Jugoslavije*, 236.

svemu tome. Primarna odgovornost Sekretarijata bila je kontrola provođenja odluka najviših partijskih foruma (Izvršni komitet, Centralni komitet), a u tu svrhu stalno je održavao kontakte s republičkim partijskim rukovodstvima, od kojih je redovito dobivao izvještaje. Kao pomoćno tijelo Organizaciono-političkoga sekretarijata djelovala je Organizaciona komisija, čija je obveza bila pratiti i proučavati organizacijska i politička pitanja, rad organizacije i rukovodstva Centralnoga komiteta. Aleksandar Ranković predsjedavao je većinom sjednica Sekretarijata na kojima su razmatrana ključna pitanja iz rada partijskih organizacija poput odgovarajuće kadrovske politike, učinkovitosti partijskih komiteta u državnim institucijama ili pripreme materijala za redovne partijske sastanke ili kongrese. Posebnu pozornost Sekretarijat je posvećivao učinkovitom provođenju odluka najviših foruma, osobito u situacijama kad je bila potrebna hitna mobilizacija partijskoga članstva, kao što je bio slučaj s pismima Izvršnoga komiteta iz 1958. i 1962. godine. Cilj tih pisma bio je obuzdati unutrašnju krizu pomoću mjera jačanja unutarpartijske discipline, stavljanjem u fokus principa demokratskoga centralizma i revolucionarne suštine partijskoga rada. Prevladavajući stav članova IK CK SKJ bio je usmjeren na „subjektivne” greške komunista kao ključne za razumijevanje uzroka krize, zanemarujući sve sistemske probleme ili potrebe za korekcijom trenutne politike. Dok se autonomija samoupravnih tijela morala poštovati, članovi Partije, koji su istovremeno bili članovi tih tijela, bili su dužni „boriti se” za prevlast centralne „partijske linije” unutar njih, preuzimajući odgovornost za eventualne propuste. Ako bi se članovi Partije čvrsto držali osnovnih principa programa i odluka najviših partijskih organa, vodeći računa o svojem kontinuiranom ideološkom obrazovanju i „liku komunista”, problemi jugoslavenskoga društva bili bi riješeni jedinstvenim nastupom organiziranih „progresivnih snaga”.

DSIP je bio dio reorganizirane savezne vlade (SIV) nakon 1953., na čijem se čelu nalazio renomirani partizanski general i poslijeratni načelnik Generalštaba Jugoslavenske narodne armije Konstantin Koča Popović (od 1953. do 1965.). Sa sve izraženijim globalnim ambicijama jugoslavenske vanjske politike nakon raskida sa Staljinom pojavila se potreba za učinkovitom diplomacijom i složenijim aparatom diplomatske službe, koji bi odgovarao izazovima hladnoga rata i jugoslavenske izvanblokove politike. Formiranje partijskoga komiteta unutar DSIP-a dogodilo se tek 1958., a specijalno odjeljenje UDBA-e, Koordinaciono odjeljenje, bilo je integrirano od samoga početka.⁴² Primarna uloga Komiteta, slična kao i u drugim institucijama, obuhvaćala je organizaciju rada komunista, nadzor njihovih aktivnosti i provođenja odluka. Tekući problemi rješavali su se na mnogobrojnim sastancima i konferencijama. Međutim, s vremenom je Komitet, u suradnji s Koordinacionim odjeljenjem, postao sredstvo pritiska Sekretarijata Izvršnoga komiteta na DSIP, stvarajući očiti „paralelizam” u radu i aktivno potkopavajući rad rukovodstva DSIP-a i dijela diplomatskoga kora. Ta atmosfera nepovjerenja i pritiska može

⁴² ŽARKOVIĆ, „Marko Nikezić i jugoslavenska spoljna politika 1952-1972”, 130-133.

se pratiti od 1958., intenzivirajući se s pojavom neslaganja unutar jugoslavenskoga rukovodstva, društvenih kritika i debata o poststalinističkom reformizmu. Iako su jugoslavenski diplomati većinom bili članovi Partije i često koristili marksističku analizu, njihov rad nije bio primarno vođen ideološkim principima. Kako ističe Budimir Lončar, jugoslavenska diplomacija bila je primarno „zasnovana na činjenicama”.⁴³ Zbog svoje izražene „posebnosti” u kreiranju jugoslavenske vanjske politike, DSIP je postao predmet pozornosti i nadzora Sekretarijata Centralnoga komiteta. Smatran je problematičnom institucijom zbog navodnih slabosti u radu, loših kadrovskih politika i zapostavljanja ideološko-političkoga rada. Tenzije su postale očito vidljive tijekom procesa normalizacije odnosa sa Sovjetskim Savezom, kad su različiti izvještaji partijskih i obavještajnih organa stvorili sliku o DSIP-u kao instituciji koja se protivi normalizaciji i zastupa odvojene vanjskopolitičke stavove, nezavisne od državnoga i partijskoga vrha – poznato kao „sipovska koncepcija”.⁴⁴

Partijski komitet u DSIP-u imao je preko 700 članova. Iako je osnovan kao forum za organizaciju komunista, glavni motiv njegovoga formiranja bila je ambicija partijskoga vrha da pojača rad na „ideološko-političkom vaspitavanju” svih članova. Iz perspektive Centralnoga komiteta i Aleksandra Rankovića, profil komunista unutar DSIP-a nije odgovarao „idealnom tipu”, koji bi morao imati visoku svijest o svojim obvezama, čvrst ideološki profil i nepitno poštovanje partijske linije. Izvještaji Komiteta sugerirali su drugačiju sliku, kritizirajući DSIP zbog navodno loše kadrovske politike i optužujući ustanovu da gaji „malograđanski” duh i „liberalno prilaženje rješavanju pojedinih pitanja”.⁴⁵ Nakon Pisma IK CK SKJ iz 1962., na sastanku CK SKJ pod vodstvom Rankovića te su kritike bile intenzivirane. Bilo je upućeno više prigovora, uključujući one o lošoj kadrovskoj politici, divergentnim političkim stavovima i nedostatku jasne uloge SKJ unutar DSIP-a. Da bi se ta situacija riješila, 1962. na čelo partijskoga komiteta u ustanovi postavljen je Živadin Simić sa zadatkom „raščišćavanja” situacije u DSIP-u, i to neprestanim metodama istrage „negativnih pojava, grešaka i prestupa službenika DSIP-a”.⁴⁶ Pod izgovorom da se rješavaju bitna pitanja iz djelokruga rada Partije, a na osnovi nove klime u partijskom vrhu, Simić se u svojem poslu često oslanjao na informacije obavještajnih organa, koji su bili sačinjeni u formi specijalnih

⁴³ JAKOVINA, *Budimir Lončar*, 171.

⁴⁴ ŽARKOVIĆ, „Sipovska koncepcija jugoslovenske spoljne politike”, 97-117.

⁴⁵ SR-AJ-507-SKJ, V; X-XV/10, Zapisnik sa sednice Organizaciono-političkog sekretarijata CK SKJ, 16. 6. 1960.

⁴⁶ Živorad Simić je na sastanku s istražnom komisijom CK SKJ, nakon Brijunskoga plenuma, opisao prvi susret s Rankovićem i prenesene instrukcije: „Na sastanku kod Rankovića, saopšteno mi je da u ustanovi ima mnogo stvari za ‘raščišćavanje’: da ima neslaganja među ljudima, da ima progona, da nema kadrovske politike, da se donose subjektivna rešenja o kadrovskoj politici, da nam cure razne informacije, da ima nejedinstvenih mišljenja i pogleda u odnosu na političke stavove i politička pitanja i da komitet to sve treba da sagleda i preduzme mere.” POPOVIĆ, *Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum*, 363-364.

dosjea o mnogobrojnim (spornim) jugoslavenskim diplomatima.⁴⁷ Za vrijeme njegova mandata spominjao se broj od oko 60 aktivnih istražnih komisija u DSIP-u.⁴⁸ Jugoslavenskim veleposlanicima savjetovano je da održavaju redovitu komunikaciju s partijskim komitetom, s obrazloženjem da je „tu vlast”, dok je idući partijski sekretar, Slavoljub Petrović Đere, dobio instrukcije da u svojem poslu redovito održava komunikaciju s Aleksandrom Rankovićem.⁴⁹

Aleksandar Ranković nije osobito cijenio diplomatsku službu, smatrajući ju nedovoljno ozbiljnom profesijom koja se sastojala, po njegovu sudu, od svakodnevnoga praćenja događaja i čitanja tiska.⁵⁰ Kao organizacijski sekretar Partije, Ranković je u razumijevanju generalnoga profila jugoslavenskoga diplomata, često naviknutog na duži boravak u inozemstvu i izloženost različitim ideološkim utjecajima, vidio nedovoljno izgrađen profil komunista, odnosno pouzdanoga zastupnika partijske linije. Smatrao je da svaki diplomat prije odlaska na dužnost mora provesti najmanje šest mjeseci u upoznavanju s jugoslavenskim sistemom, obilaziti tvornice, državne i političke organizacije, razgovarati s radničkim savjetima i iz prve ruke upoznavati „jugoslavensku stvarnost”.⁵¹ Po njegovu viđenju, rukovodstvo DSIP-a zapostavljalo je „ideološko-politički rad”, zbog čega je dolazilo do „nezdavih pojava” i „diplomatskih deformacija”. Pokušaj da se rad DSIP-a prilagodi željenoj „partijskoj liniji” odvijao se kroz rad Komiteta, ali i posebnu ulogu obavještajne i sigurnosne službe (Koordinaciono odjeljenje; od 1963. Služba za istraživanje i dokumentaciju). Služba za istraživanje i dokumentaciju (SID) imala je ekskluzivnu poziciju unutar DSIP-a s obzirom na odvojeno budžetsko financiranje i upravljanje kadrovima. U praksi je to značilo da je imala zasebnu liniju kadrovanja, kreirajući tako „paralelnu strukturu” i generalno nepovoljnu atmosferu unutar DSIP-a.⁵² Posredstvom šefa Koordinacionoga odjeljenja, koji je održavao liniju komunikacije s njim, i Svetislava Čeće Stefanovića, Ranković je inzistirao na punoj koordinaciji svih službi u DSIP-u i učinkovitijem radu rukovodstva, koji bi uspostavio metodu rada po mjerilima Centralnoga komiteta, osobito u pogledu „izgrađivanja jedinstvenog pogleda” i razlika u vanjskopolitičkim gledištima.⁵³ Rukovodstvo DSIP-a takvu je namjeru Sekretarijata tumačilo postojanjem „prinudne uprave” nad ustanovom i direktnim

⁴⁷ SR-AJ-507-SKJ, II/28, prilog 25, Pismo – izjava Mihajla Javorskog upućeno 25. 6. 1966. Krsti Crvenkovskom za potrebe Komisije IK CK SKJ.

⁴⁸ SR-AJ-507-SKJ, II/28, Zapisnik iz razgovora Komisije IK CK SKJ obavljenog na dan 16. 7. 1966. s S. Petrovićem Đereom, sekretarom komiteta SKJ DSIP.

⁴⁹ *Isto*.

⁵⁰ BERIĆ, *Zbogom XX stoljeće*, 166.

⁵¹ SR-AJ-507-SKJ, V; K-XVIII/2a, Zapisnik sa sastanka u CK SKJ sa Sekretarijatom Komiteta SK i rukovodstvom DSIP-a, 4. 5. 1962.

⁵² DUHAČEK, *Ispovest obaveštajca*, 54-62; JAKOVINA, *Budimir Lončar*, 121-132.

⁵³ SR-AJ-507-SKJ, V; K-XVIII/2a, Zapisnik sa sastanka u CK SKJ sa Sekretarijatom Komiteta SK i rukovodstvom DSIP-a, 4. 5. 1962.

miješanjem Centralnoga komiteta u dnevnooperativne poslove, što se kosilo s glavnim načelima jugoslavenskoga samoupravnog socijalizma.⁵⁴

Način na koji se očitovao spor između CK SKJ (Aleksandar Ranković) i DSIP-a (Koča Popović), koji je s prekidima trajao sve do Brijunskoga plenuma, pridonosio je dojmu o postojanju različitih shvaćanja o ulozi Partije i njezinih organa u cjelokupnom sistemu, ali s vlastitim karakteristikama, koje su proizlazile iz samoga karaktera glavne ustanove jugoslavenske diplomacije. Štoviše, spor je dobio reperkusije na vanjskopolitičkom planu jer je državno-partijski vrh 1963. službeno optužio DSIP da vodi vlastitu vanjskopolitičku liniju i izražava protivljenje normalizaciji odnosa sa Sovjetskim Savezom. Čitav inkriminirajući slučaj protiv DSIP-a bio je izgrađen upravo uz pomoć informacija SID-a, koji je preko svojega čovjeka u jugoslavenskom veleposlanstvu u Sofiji poslao podatke o navodnom antipartijskom djelovanju veleposlanika Predraga Ajtića, koji se kritički odnosio prema rezultatima posjeta jugoslavenske delegacije Sovjetskom Savezu na čelu s predsjednikom Titom (u prosincu 1962.).⁵⁵ Tim povodom sazvana je istražna partijska komisija (Živadin Simić, Krsto Popivoda i Dobrivoje Vidić), čiji je finalni izvještaj postao polazna osnova za „partijsku optužnicu” protiv DSIP-a, izrečenu na sjednici IK CK SKJ u travnju 1963. godine. Za razliku od sjednice Izvršnoga komiteta iz 1962., na kojoj su se očitovale razlike u pitanju pojedinih jugoslavenskih ekonomskih problema i čak izražena bojazan za budućnost države, ovoga puta izravno se spomenulo postojanje posebne „konceptije”, ali u vođenju vanjske politike. Osim kritike većine članova Izvršnoga komiteta, s detaljnim Titovim uvodnim izlaganjem, Aleksandar Ranković nastupio je kao netko tko najbolje poznaje situaciju u DSIP-u, tvrdeći da je problem s Ajtićem zapravo „produkt ostatka jedne višegodišnje nezdrave atmosfere u DSIP”.⁵⁶ Ranković je posebno naglasio „nepartijske istupe” povodom rada Komiteta u DSIP-u i zajedno s Titom na kraju sjednice uputio kritike na rad Koče Popovića, zamjerajući mu nedostatak samokritike.⁵⁷ Kako se vrlo brzo pokazalo, diskusija sa sjednice Izvršnoga komiteta i kritika rada DSIP-a bila je priprema za konačno afirmiranje partijske „vanjskopolitičke linije” prema Sovjetskom Savezu i ostalim socijalističkim državama na 5. plenumu CK SKJ. Dio referata Aleksandra Rankovića na tom plenumu bio je sačinjen na osnovi materijala Službe iz DSIP-a, u kojem se tvrdilo da rukovodstvo DSIP-a zastupa „prozapadnu

⁵⁴ Maksimu Krstuloviću, bratu Vicka Krstulovića, povodom jedne afere u inozemstvu u kojoj je sudjelovao Vickov sin Viborg, Koča Popović priznao je da malo može učiniti „jer UDBA i njega drži pod kontrolom preko svojih ljudi u samom DSIP-u”. KRSTULOVIĆ, *Memoari jugoslovenskog revolucionara*, 117.

⁵⁵ ŽARKOVIĆ, „Sipovska koncepcija jugoslovenske spoljne politike”, 97-117.

⁵⁶ SR-AJ-507-SKJ, III/97, Zapisnik sa sednice IK CK SKJ, održane 23. aprila 1963.

⁵⁷ Uz Koču Popovića, bili su kritizirani Veljko Mićunović i Marko Nikezić zbog spornih stavova na kolegiju DSIP-a o američkoj politici. ŽARKOVIĆ, „Sipovska koncepcija jugoslovenske spoljne politike”, 116.

politiku”, podcjenjuje politiku Istoka i izražava rezerve prema nesvrstanosti.⁵⁸ Gotovo identične ocjene imali su sovjetski dužnosnici, označavajući DSIP glavnom kočnicom u razvijanju boljih jugoslavensko-sovjetskih odnosa.⁵⁹ Taj dojam neće se promijeniti ni nakon Brijunskoga plenuma, gdje je poražena Rankovićeve opcija smatrana bližom sovjetskim interesima od pobjedničke.⁶⁰

Osuda sipovske koncepcije jugoslavenske vanjske politike, kao i metode partijskoga pritiska na DSIP, manifestirala je konzistentan stav o tome kako Partija vidi i realizira svoju ulogu u društvu. Elementi njezine „revolucionarne” uloge bili su sinonim za obnašanje vlasti upotrebom svih mogućih instrumenata kontrole i sile u cilju suzbijanja „društvenih antagonizama” i djelovanja „klasnih neprijatelja”. Rukovodeća uloga Partije smatrana je ključnom za očuvanje jedinstva zemlje i zaštitu socijalističkoga poretka. Međutim, prva polovina 60-ih godina nije bila obilježena predratnom i ratnom prirodom Partije, nego je predstavljala mnogo masovniju, strukturno raznolikiju i bogatiju političku organizaciju po pitanju ideološkoga sadržaja.⁶¹ Jugoslavenska društvena i ideološka transformacija („desovjetizacija”) donijela je niz novih očekivanja koja su proistekla iz različitih interesa i na unutrašnjem i na vanjskom planu. Partijski (ideološki) liberali, željni nastavka demokratske evolucije sistema i veće distance prema Moskvi, prema riječima D. Rusinowa, bili su „usamljeni generali koji su desetljećima tragali za bilo kakvom vojskom s kojom bi nametnuli ideale 6. kongresa”.⁶² Usprkos snažnom pritisku centralističke opcije nakon 1962., atmosfera u Partiji bila je promijenjena u korist afirmacije onih zacrtanih ciljeva „samoupravnoga socijalizma” koji su mogli potvrditi karakter „progresivnosti” jugoslavenskoga modela, njegovu suštinsku razliku od prevladavajućih rješenja na Istoku. Elementi te reformističke politike već su postojali u partijskom programu iz 1958., a dobili su na važnosti u polemici s kineskim „staljinističkim” dogmatizmom, kao i s prvim znacima konzervativizma u novom sovjetskom rukovodstvu nakon smjene Hruščova. Bilo kakve manifestacije bliskih odnosa s Moskvom, posebno one istaknute Rankovićevim govorom u Kijevu 1962. i Titovim osporavanjem sipovske koncepcije 1963., kod nekih jugoslavenskih komunista označavale su mogući iskorak Jugoslavije k Istočnom bloku.⁶³ Pored toga, bila su izražena snažna očekivanja da se unutar Partije moraju napraviti korekcije, što je postalo očigledno na sjednicama Organizaciono-političkoga sekretarijata pred početak 8. kongresa SKJ. Najviši jugoslavenski rukovodioci prepoznali

⁵⁸ SR-AJ-507-SKJ, II/28, prilog 88, Zapisnik iz razgovora Komisije IK CK SKJ sa Živadinom Simićem, na dan 15. 7. 1966.

⁵⁹ ŽARKOVIĆ, „Marko Nikezić i jugoslovenska spoljna politika 1952-1972”, 110-112.

⁶⁰ EDEMSKI, „Iza kulisa sovjetsko-jugoslovenskih odnosa (jul-decembar 1966)”, 25; TIMOFEJEV, „Nije to borba za vlast između pojedinih lica, već konflikti između ideja i trendova...”, 115-125.

⁶¹ RUSINOW, *The Yugoslav Experiment*, 148-163; BEŠLIN, *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji*; ČALIĆ, *Tito: vječni partizan*, 250-257.

⁶² RUSINOW, *The Yugoslav Experiment*, 159.

⁶³ GLIŠIĆ, *Susreti i razgovori*, 105.

su široka raspoloženja partijskih organizacija prema promjenama, koja su nadograđena javnim kritičkim diskusijama i znacima pojačane društvene kritike na liniji samoupravljanja.⁶⁴ Određeni zahtjevi bili su integrirani u odluke 8. kongresa, a zajedno s važnim promjenama u partijskoj strukturi činili su ključnu prekretnicu u osmišljavanju buduće privredne i društvene reforme.

Naznaka drugačije atmosfere i otpora pritisku partijskih organa dogodila se upravo u DSIP-u tijekom 5. partijske konferencije u lipnju 1964. godine. Na opće iznenađenje sekretara komiteta Živadina Simića, sudionici u diskusiji osporili su prethodno sačinjenu listu kandidata, kritizirali dotadašnji način rada i praksu obavještajne službe (SID) te inicirali promjene koje su se okončale brзом smjenom Simića i dolaskom Slavoljuba Đere Petrovića.⁶⁵ Neposredno prije konferencije bile su upućene kritike na nedostatak demokratizma u radu Komiteta te izostanak transparentnosti u sačinjavanju popisa kandidata. To se potom odrazilo na rezultate glasanja, gdje je dotadašnji sekretar Simić dobio čak 60 glasova protiv. Rezultat konferencije primljen je negativno u Centralnom komitetu, zbog čega je Ranković posvetio čitavu sjednicu Sekretarijata toj temi. Vraćajući se ponovo na karakter ustanove, suštini diplomatskoga posla, „gde ima raznih okuka” i gdje se lik komunista ne ostvaruje, Ranković je epilog partijske konferencije u DSIP-u tumačio stalnom tendencijom da se Savez komunista u ustanovi obezvređuje i smatra nepotrebnim „teretom”. On je optužio sipovsko rukovodstvo da ne pruža dovoljno pomoć radu Komiteta i da je njihova pasivnost doprinijela da se stvori postojeća atmosfera i obezvrijede napori Živadina Simića. Kritika je išla toliko daleko da su Koča Popović i Marko Nikezić (tada zamjenik državnoga sekretara za vanjske poslove), prvo indirektno, pa poslije direktno, optuženi za frakcionaško djelovanje.⁶⁶ Na sastancima u Centralnom komitetu nakon sjednice posredstvom različitih informacija doznavalo se da je rezultat glasanja i diskusije na konferenciji

⁶⁴ Da postoje snažne dileme izrekao je Veljko Vlahović odmah na početku: „Stvarnost je takva da većina članova CK nije zadovoljna sa radom Centralnog komiteta. Problemi su postali složeniji, sa čitavim društvenim kretanjima kod nas, u vezi sa perspektivama razvitka socijalizma i socijalističke demokratije i kroz to bi morali da izvršimo korekciju u našim glavama.” SR-AJ-507-SKJ, V; K-XX/1-44, Zapisnik sa proširene sednice Organizaciono-političkog sekretarijata CK SKJ od 21. oktobra 1964.

⁶⁵ SR-AJ-507-SKJ, II/28, prilog 25, Pismo – izjava Mihajla Javorskog upućeno 25. 6. 1966. Krsti Crvenkovskom za potrebe Komisije IK CK SKJ; Zapisnik iz razgovora Komisije IK CK SKJ sa Živadinom Simićem, na dan 15. 7. 1966.

⁶⁶ Aleksandar Ranković je na sjednici Sekretarijata priopćio sljedeće: „Uprkos težine postupaka pojedinih ljudi u vezi s nedavnom izbornom konferencijom Saveza komunista u DSIP-u, koja je pripremljena na organizovan način uz šira konsultovanja članstva i svih faktora, neke mere protiv pojedinaca za istupanje u diskusiji na konferenciji ne bi bilo dobro da se preduzimaju. Ali se Komitet i organizacija ne mogu pasivno odnositi prema otvorenom frakcionaškom radu i to organizovanom. Po svoj prilici toga je bilo više nego što mislimo. Ako neko prethodno organizuje u privatnim stanovima ili uz kafu sastanke i agituje ljude, to je nedopustivo, to ima svoje sasvim određeno ime.” SR-AJ-507-SKJ, V; K-XX/1-44, Zabeleška sa sastanka u CK SKJ – kod druga Aleksandra Rankovića, održanog 29. 6. 1964.

zapravo bio uperen protiv Rankovića, na tragu već postojećih razmimoilaženja u najvišem rukovodstvu.⁶⁷

Protiv odgovornih ljudi u DSIP-u nije poduzet disciplinski postupak zbog načina na koji se odigrala konferencija Saveza komunista, ali su bile pokrenute druge mjere, koje su pokušavale preokrenuti odnos snaga u ustanovi. Rankovićevom odlukom formirana je posebna partijska komisija na čelu s Ivom Sarajčićem, koja je namjeravala ispitati držanje pojedinaca na konferenciji. Krajem 1964. bila je inicirana smjena Mihajla Javorskog i Ante Stipe Drndića s rukovodećih mjesta u Službi za istraživanje i dokumentaciju u DSIP-u, bez jasnoga obrazloženja, ali s namjerom obustavljanja njihovih napora u središnjem vanjskom odnosima SID-a i rukovodstva DSIP-a.⁶⁸ Na sjednici Sekretarijata Ranković je zagovarao sazivanje izvanredne partijske konferencije nakon kongresa, gdje bi se razjasnile nejasnoće, pogotovo oko uloge Partije i različitih gledanja na vanjskopolitička pitanja.⁶⁹ Novi elementi pritiska igrali su izvjesnu ulogu u odluci Koče Popovića krajem 1964. da se povuče s mjesta državnoga sekretara za vanjske poslove. Međutim, prevladavanje reformske orijentacije na 8. kongresu, pozivanjem na borbu protiv centralizma, etatizma i kineskoga dogmatizma, omogućilo je labavljenje pritiska iz Centralnoga komiteta na DSIP i zadržavanje kontrole većine zaposlenih nad odlukama ustanove. Usprkos optužbama za frakcionaško djelovanje, odabir Marka Nikezića za novoga državnog sekretara za vanjske poslove u travnju 1965. išao je u prilog drugačijoj atmosferi u SKJ, koji je i dalje bio podijeljen postojećim kontradikcijama, ali ovoga puta s verificiranom reformskom agendom partijskoga kongresa. To je poslužilo sipovskom rukovodstvu da izrazi jasno stajalište na Brijunskom plenumu i podrži smjenu Aleksandra Rankovića.

„Ne treba se razračunavati sa ljudima, već sa koncepcijama”

Dva desetljeća nakon Brijunskoga plenuma, s dovoljnom distancom i drugačijim društveno-političkim kontekstom, predsjednik partijske komisije koja je ispitivala zloupotrebe SDB-a Krste Crvenkovski tvrdio je da je suština plenuma bila zaustavljanje jedne „neograničene sile bezakonja”, koja je imala visoke političke pretenzije kad se radilo o budućnosti države, Partije i socijalizma.⁷⁰ Toj interpretaciji pridružio se Miko Tripalo, član iste komisije Centralnoga komiteta SKJ. S druge strane, članovi Partije osuđeni na plenumu, poput Vojina Lukića, prihvatili su takvu tezu, ali s primjetnom rezignacijom o prevladanoj koncepciji na plenumu.⁷¹ Sukob različitih koncepcija unutar

⁶⁷ SR-AJ-507-SKJ, II/28, prilog 25, Pismo – izjava Mihajla Javorskog upućeno 25. 6. 1966. Krsti Crvenkovskom za potrebe Komisije IK CK SKJ.

⁶⁸ *Isto*.

⁶⁹ SR-AJ-507-SKJ, V; K-XX/1-44, Zabeleška sa sastanka u CK SKJ – kod druga Aleksandra Rankovića, održanog 29. 6. 1964.

⁷⁰ KESAR, SIMIĆ, *Leka Aleksandar Ranković*, 188.

⁷¹ LUKIĆ, *Brijunski plenum*, 81.

formalno ideološki i politički monolitne Partije bio je važno saznanje za daljnju dinamiku društvenih promjena. Partijska optužnica protiv Aleksandra Rankovića stoga se ispisivala jasnim ideološkim rječnikom, u kojem se više zahtijevala politička odgovornost naspram kaznene. Zloupotrebe Službe bezbjednosti prikazivane su „staljinističkim deformacijama” i „birokratsko-centralističkim” instrumentima borbe, što je čitav slučaj postavilo na pozicije postojeće debate u SKJ i čitavom radničkom pokretu. Kako je Crvenkovski objašnjavao predstavnicima stranoga tiska nakon plenuma, jugoslavenski su komunisti gotovo 15 godina težili specifičnim formama direktne demokracije, ali s otežanim uvjetima i „objektivnim teškoćama”. Drugačija uloga Partije, od faktora vlasti k idejno-političkoj i usmjeravajućoj snazi društva, teško se realizirala u postojećim tradicijama, visokom stupnju zaostalosti i manjku socijalističke društvene svijesti.⁷² Brijunski plenum zato se smatrao glavnim impulsom i razrješenjem svih načelnih kontradikcija u Partiji.

Predstavljeni primjer sukoba Partije i DSIP-a paradigmatički je zbog ukazivanja na složeniji predtekst Rankovićeva pada na Brijunskom plenumu, koji govori o dugom procesu sučeljavanja stavova i različitoga gledanja na suštinu revolucionarnih tekovina i njihovoj realizaciji u drugačijem društvenom kontekstu. Iako je jugoslavenski socijalizam najranije zakoračio u proces „de-sovjetizacije”, izražavanja drugačijih ideoloških i sistemskih rješenja socijalističke transformacije, on je podijelio slična iskustva s ostalim istočnoeuropskim partijama u pogledu kritičkoga suočavanja s posljedicama prethodnoga ideološkog nasljeđa. Tijekom perioda poststaljinističke tranzicije inicijativa za ostavke nekih od ključnih osoba iz partijsko-sigurnosnih struktura „staroga sistema” bila je zajednička mnogim partijama (primjer Lavrentija Berije u Sovjetskom Savezu, Alekseja Čepičke u Čehoslovačkoj ili Mátyása Rákosija u Mađarskoj), koje su na taj način pokušavale personalizirati nosioce zloupotreba i time učiniti raskorak s njihovom lošom praksom. Primjeri zloupotreba Službe bezbjednosti DSIP-a radi političke diskreditacije šefova diplomacije, zajedno s politikom Komiteta u ustanovi, bili su više nego dobra ilustracija („staljinističkih”) birokratsko-centralističkih metoda kojima su se jugoslavenski komunisti imali obvezu suprotstavljati. Na sastancima pred početak Brijunskoga plenuma Marko Nikezić, državni sekretar za vanjske poslove, zahtijevao je da DSIP bude predmet buduće istražne komisije, zbog čega je znatan dio partijske optužnice protiv Rankovića bio sačinjen primjerima zloupotreba u DSIP-u. Time se dovodi u pitanje interpretacija dijela srpske historiografije da je Brijunski plenum bio isključivo unutarpartijski rasplet inicijativom hrvatskih i slovenskih komunista. Postojao je širok krug utjecajnih srpskih komunista koji se nisu slagali s načinom na koji je Ranković monopolizirao moć u Srbiji, uz koji su djelovala dvojica sekretara za vanjske

⁷² SR-DAMSPRS-STROGO POV, 1966, X, 124/66, Stenografske zabeleške razgovora Krste Crvenkovskog sa inostranim novinarima, 20. oktobra 1966.

poslove.⁷³ U svojim dnevničkim bilješkama Ranković nije osporavao poduzete mjere u DSIP-u, smatrajući ih „opravdanim i jedino mogućim”.⁷⁴ Nikezić je nakon Brijunskoga plenuma inicirao promjene u ustanovi, koje su išle za tim da transformiraju preveliki utjecaj SID-a i potaknu raspravu o proširivanju društvenih aktera u formuliranju vanjske politike („demokratizacija jugoslovenske spoljne politike”). Na kraju, 1968. bio je prepoznat u Centralnom komitetu SK Srbije kao zastupnik reformskih rješenja iz 1965./1966., s Brijunskim plenumom kao ključnim događajem idejnoga razilaženja.

Promjena uloge Partije u društvu bila je jedno od suštinskih pitanja od samoga početka jugoslavenske „desovjetizacije”. Spomenute kontradikcije najviše su se očitovale na tom problemu, jer je partijskim ideolozima bilo teško do kraja izraziti način i brzinu promjene te uloge, pogotovo u nezavršenom procesu socijalističke modernizacije i dostizanja najvišega stupnja razvoja. Zbog toga je stalno bio prisutan nesklad između samoupravnih načela i centralističkih (autoritarnih) svojstava partijskoga rada (demokratski centralizam). U odnosu na slučaj sukoba partijskoga komiteta i DSIP-a, Aleksandar Ranković ispunjavao je dugo prisutno stajalište u vrhu da svaki komitet mora biti dio disciplinirane i uhodane hijerarhije i da usprkos postojećim samoupravnim načelima i obzirima demokratske diskusije mora ispunjavati preuzete obveze usvojene „partijske linije”. Na taj način socijalistički društveni odnosi, njihov osnovni ideološki karakter i ciljevi ostali bi dominantan i postojan element jugoslavenskoga sistema bez obzira na ekonomske, međunarodne ili međunarodne teškoće. Osnovne odlike DSIP-a kao ustanove sa specifičnom kadrovskom politikom i većom izloženošću vanjskim utjecajima bile su zbog toga predmet kritike partijskih organa, gdje se do kraja postavljalo ključno pitanje legitimiranja svih aktera u izgradnji jugoslavenske vanjskopolitičke strategije. Otpori dijela sipovskoga rukovodstva (Koča Popović, Marko Nikezić, Veljko Mićunović) takvoj praksi partijskoga komiteta i obavještajne službe, oličenih u moći i utjecaju Aleksandra Rankovića, govorili su o limitima centralističke opcije u SKJ i njihovoj neusuglašenosti s trenutnim jugoslavenskim društvenim kretanjima.⁷⁵ Formiranje partijske komisije za reformu Partije na Brijunskom plenumu, pod rukovodstvom novoga sekretara SKJ Mijalka Todorovića, svjedočilo je o spremnosti dijela članstva da se

⁷³ Stambolić spominje kako je Ranković uspio „rasturiti” jednu grupu u Centralnom komitetu koja se sastajala radi razmjene mišljenja (Veljko Vlahović, Milentije Popović, Koča Popović, Petar Stambolić i dr.). „Mi smo spontano osećali potrebu za nekom vrstom koordinacije i izmene mišljenja. Za Rankovića i Pucara, u Ustav iz 1963 uneta je neka demokratija sumnjive vrste. Zatim smo govorili o njemu kao o čoveku bliskom Rusima, kao kandidatu koji treba da zameni Tita i o njegovoj konzervativnoj orijentaciji i poziciji u našem društvu.” GLIŠIĆ, *Susreti i razgovori*, 107. U osobnim bilješkama Stambolić na više mjesta govori da se redovito susretao s Bobijem Radosavljevićem, Šanetom Petrovićem i Milentijem Popovićem („Ličili smo na zaverenike”). „Mi smo bili nezadovoljni Rankovićem, nije nam se svidelo što na prvomajske parade Tito dolazi u otvorenom automobilu sa Rankovićem, i time stavlja do znanja ko mu je naslednik.” SR-DAS-LFPS, kut. 16 i 19, Beleške.

⁷⁴ RANKOVIĆ, *Dnevničke zabeleške*, 72.

⁷⁵ PEZO, „Infrastructures of Political and Institutional Power in Yugoslavia”, 225-226.

odmah upusti u novu fazu demokratizacije odnosa, s odlukama plenuma kao novim političkim kapitalom. Istovremeno su negativne reakcije u Sovjetskom Savezu na rezultate Brijunskoga plenuma učvrstile uvjerenje dijela jugoslavenskih komunista da je sovjetska strategija prema Jugoslaviji u tijesnoj vezi s podrškom konzervativcima u SKJ. To je zajedno činilo osnovnu političku strategiju djelovanja partijskih liberala u SKJ sve do 1972., kad su u novom unutrašnjem i vanjskom kontekstu neke od glavnih odluka Brijunskoga plenuma bile potisnute na račun ideja „revolucionarne Partije” i bliskih odnosa sa Sovjetskim Savezom.

Arhivski i neobjavljeni izvori

SR-AJ-507-SKJ: Srbija, Arhiv Jugoslavije, Beograd, fond 507, Savez komunista Jugoslavije.

SR-DAMSPRS-STROGO POV: Srbija, Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije, Beograd, fond Strogo poverljivo.

SR-DAS-LFPS: Srbija, Državni arhiv Srbije, Beograd, Lični fond Petra Stambolića.

Objavljeni izvori i tisak

BERIĆ, Gojko. *Zbogom XX stoljeće: sjećanja Ive Vejvode*. Zagreb: Profil, 2013.

Borba (Beograd), 1954, 1956.

Borba komunista Jugoslavije za socijalističku demokratiju: VI kongres KPJ. Beograd: Kultura, 1952.

Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum. Prir. Jovan P. Popović. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1999.

DUHAČEK, Antun. *Ispovest obaveštajaca: uspon i pad jugoslovenske obaveštajne službe*. Beograd: Grafopress, 1992.

ĐILAS, Milovan. *Savremene teme*. Beograd: Borba, 1950.

GLIŠIĆ, Venceslav. *Revolucionari*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.

GLIŠIĆ, Venceslav. *Susreti i razgovori: prilozi za biografiju Petra Stambolića*. Beograd: Službeni glasnik, 2010.

KARDELJ, Edvard. *Socijalistička demokratija u jugoslovenskoj praksi*. Beograd: Kultura, 1954.

KOVAČ, Svetko; DIMITRIJEVIĆ, Bojan; POPOVIĆ GRIGOROV, Irena. *Slučaj Ranković: iz arhiva KOS-a*. Beograd: Medija centar Odbrana, 2014.

KRIVOKAPIĆ, Boro. *Jugoslavija i komunisti: adresa Jovana Đorđevića*. Beograd: Mladost, 1988.

KRSTULOVIĆ, Vicko. *Memoari jugoslovenskog revolucionara (1945-1988)*. Beograd: Makart, 2015.

LUKIĆ, Vojin. *Brionski plenum: obračun sa Aleksandrom Rankovićem: sećanja i saznanja*. Beograd: Stručna knjiga, 1990.

NENADOVIĆ, Aleksandar. *Mirko Tepavac – sećanja i komentari*. Beograd: Radio B92, 1998.

NENADOVIĆ, Aleksandar. *Razgovori s Kočom*. Zagreb: Globus, 1989.

NUMIĆ, Selim. *Dobra zemljo, lažu: do istine u Brionskoj aferi prislušivanja*. Beograd: Nova knjiga, 1990.

PEROVIĆ, Latinka. *Zatvaranje kruga – ishod političkog rascepa u SKJ 1971/1972*. Sarajevo: Svjetlost, 1990.

POPOVIĆ, Jovan, ur. *Četvrta sednica CK SKJ – Brionski plenum: stenografske beleške sa Četvrtog plenuma, materijali Izvršnog komiteta CK SKJ, izvod iz stenografskih beležaka Šeste sednice CK SK Srbije, reagovanja domaće i strane javnosti, pisma i telegrami, izjave i dr.* Beograd: Arhiv Jugoslavije; Printer Komerc, 1999.

Program Saveza komunista Jugoslavije: usvojen na VII kongresu SKJ. Beograd: Komunist, 1980.

RANKOVIĆ, Aleksandar. *Dnevničke zabeleške*. Beograd: Jugoslovenska knjiga, 2001.

TRIPALO, Miko. *Hrvatsko proljeće*. Zagreb: Globus, 1989.

VUKOVIĆ, Zdravko. *Od deformacija SDB do maspoka i liberalizma: moji stenografski zapisi 1966-1972*. Beograd: Narodna knjiga, 1989.

Literatura

BENSON, Leslie. *Yugoslavia: A Concise History*. New York: Palgrave, 2001.

BEŠLIN, Milivoj. *Ideja moderne Srbije u socijalističkoj Jugoslaviji*, knj. 1. Novi Sad; Beograd: Akademaska knjiga; Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2022.

BEŠLIN, Milivoj. „Usvajanje Programa SKJ 1958. i reformske tendencije u jugoslovenskom društvu i partiji”. U: *Komunisti i komunističke partije: politike, akcije, debate. Zbornik odabranih radova s Trećeg međunarodnog znanstvenog skupa „Socijalizam na klupi”*, ur. Igor Duda. Zagreb; Pula: Srednja Europa; Sveučilište Jurja Dobrile, 2019, 11-33.

BILANDŽIĆ, Dušan. *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije: glavni procesi 1918-1945*. Zagreb: Školska knjiga, 1985.

BILANDŽIĆ, Dušan. *Hrvatska moderna povijest*. Zagreb: Golden marketing, 1999.

CONNELLY, John. *From Peoples into Nations. A History of Eastern Europe*. Princeton: Princeton University Press, 2019.

CVETKOVIĆ, Srđan. „Fall of Aleksandar Ranković and Condemnation of ‘Rankovićism’”. *Tokovi istorije* (2016), br. 3: 111-144.

ČALIĆ, Mari-Žanin. *Istorija Jugoslavije u 20. veku*. Beograd: Clio, 2012.

ČALIĆ, Mari-Žanin. *Tito: vječni partizan*. Zagreb: Fraktura, 2022.

DIMIĆ, Ljubodrag. *Istorija srpske državnosti*, knj. 3: *Srbija u Jugoslaviji*. Novi Sad: Srpska akademija nauka i umetnosti, Ogranak u Novom Sadu; Bešeda: Društvo istoričara Južnobačkog i Sremskog okruga, 2001.

DIMITRIJEVIĆ, Bojan. *Ranković: drugi čovek*. Beograd: Vukotić media, 2020.

EDEMSKI, Andrej Borisovič. „Iza kulisa sovjetsko-jugoslovenskih odnosa (jul-decembar 1966)”. *Tokovi istorije* (2012), br. 2: 15-39.

EKMEČIĆ, Milorad. *Dugo kretanje između klanja i oranja. Istorija Srba u Novom veku (1492-1992)*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2008.

GOLDSTEIN, Ivo; GOLDSTEIN, Slavko. *Tito*. Zagreb: Profil, 2015.

JAKOVINA, Tvrtko. *Budimir Lončar: od Preka do vrha svijeta*. Zaprešić: Fraktura, 2020.

JOVIĆ, Dejan. *Jugoslavija – država koja je odumrla: uspon, kriza i pad Četvrte Jugoslavije (1974.-1990.)*. Beograd: Samizdat B92; Zagreb: Prometej, 2003.

KESAR, Jovan; SIMIĆ, Pero. *Leka Aleksandar Ranković: oproštaj bez milosti*. Beograd: Akvarijus, 1990.

LAMPE, John R. *Yugoslavia as History: twice there was a country*. Cambridge: University Press, 2000.

MUJADŽEVIĆ, Dino. *Bakarić. Politička biografija*. Zagreb: Plejada; Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2011.

PETRANOVIĆ, Branko. *Istorija Jugoslavije: 1918-1978*. Beograd: Nolit, 1981.

PEZO, Edvin, „Infrastructures of Political and Institutional Power in Yugoslavia: Organizing Communist Rule and the Organizational-Political Secretariat 1940-1964/66”. U: *Taming The Yugoslav Space: Continuities and Discontinuities in Coping with the Infrastructural Challenges of the 20th Century*, ur. Danijel Kežić, Vladimir Petrović i Edvin Pezo. Belgrade: Institute for Contemporary History ; Regensburg : Leibniz-Institut für Ost-und Südosteuropaforschung, 2023, 213-229.

PILJAK, Milan. „Brionski plenum 1966. godine. Pokušaj historiografskog tumačenja događaja”. *Tokovi istorije* (2010), br. 3: 73-95.

PIRJEVEC, Jože. *Tito i drugovi*. Zagreb: Mozaik knjiga, 2012.

RAJAK, Svetozar. *Yugoslavia and the Soviet Union in the Early Cold War: Reconciliation, comradeship, confrontation, 1953-1957*. London [etc.]: Routledge, 2011.

RAMET, Sabrina P. *The Three Yugoslavias: state-building and legitimation, 1918-2005*. Washington [etc.]: Woodrow Wilson Center Press [etc.], 2006.

RUSINOW, Dennison. *The Yugoslav Experiment: 1948-1974*. Los Angeles: University of California Press, 1978.

SEKULIĆ, Zoran. *Pad i ćutnja Aleksandra Rankovića*. Beograd: Dositej, 1989.

STANIĆ, Veljko. „Milovan Đilas 1953/1954. Između revolucije i slobode”. *Tokovi istorije* (2008), br. 3-4: 251-278.

TIMOFEJEV, Aleksandar. „Nije to borba za vlast između pojedinih lica, već konflikti između ideja i trendova... – sovjetsko viđenje političkih transformacija u Jugoslaviji 1966-1968”. *Tokovi istorije* (2010), br. 3: 115-125.

UNKOVSKI-KORICA, Vladimir. *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia: From World War II to Non-alignment*. London; New York: I. B. Tauris & Co. Ltd, 2016.

ŽARKOVIĆ, Petar. „Marko Nikezić i jugoslovenska spoljna politika 1952-1972”. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, 2021.

ŽARKOVIĆ, Petar. „Sipovska koncepcija jugoslovenske spoljne politike: DSIP u centru unutarpartijskih sporenja”. *Tokovi istorije* (2017), br. 1: 97-121.

ŽARKOVIĆ, Petar; BEŠLIN, Milivoj. „Od demokratskog do realnog socijalizma: jugoslovensko-sovjetski ideološki spor i njegovi rezultati”. *Montenegrin Journal for Social Sciences* (2023), br. 1: 9-34.

SUMMARY

**The Brijuni Plenum as an Ideological and Conceptual Conflict:
The Dispute over the State Secretariat for Foreign Affairs**

The Yugoslav paradigm of self-governing socialism, established following its 1948 rupture with the USSR, grappled with the formidable task of differentiating itself from the Soviet model of socialism, which until that point stood as the solitary blueprint for a revolutionary order. As Yugoslavia sculpted its distinctive brand of socialism, it navigated ideological fault lines and contended with two divergent outlooks. These opposing views permeated all institutional facets and centred around a pivotal debate: the positioning and function of the sole party in socio-economic and political spheres. The zenith of these conceptual divergences emerged in the early 1960s, climaxing and finding resolution at the Brijuni Plenum in 1966. This article scrutinizes the theoretical disparities within the Yugoslav leadership concerning the party's role in the lead-up to the Brijuni Plenum. The discord between the State Secretariat for Foreign Affairs (DSIP) and the central party entities, epitomized by Aleksandar Ranković, offers a salient illustration of contrasting perspectives on the party's role within the self-governing framework. This lens examines a crucial aspect of the confrontation to Ranković at the Brijuni Plenum, shedding light on the broader spectrum of actors involved in this watershed moment. The analysis draws upon premier archival materials and sources, illuminating the profound underpinnings of this pivotal juncture at the Yugoslav political and party summit.

Keywords: Brioni Plenum; Aleksandar Ranković; SKJ; Josip Broz Tito; DSIP; Koča Popović